

İngiltere'nin Anadolu Genel Konsolosu Charles William Wilson ile Erzurum Konsolosu Henry Trotter'ın Ermenilerle Meskûn Bölgelerin İslahına Yönelik Hazırladıkları İslahat Projeleri

The Reform Projects on Regions Inhabited by Armenians Developed by British Consul-General in Anatolia Charles William Wilson and British Consul in Erzeroum Henry Trotter

Mustafa TURAN*
Emel DEMİR GÖRÜR*

Özet

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ile "Ermenilerin meskûn olduğu yerlerde" ıslahat yapılması konusu uluslararası bir antlaşma ile kabul edilmiştir. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Ermenileri, Kürt ve Çerkezlere karşı korumayı taahhüt etmiş ve bölgede icra edilecek ıslahatlar hakkında ilgili devletleri bilgilendireceğini ve onların da bu sürece müdahil olacaklarını kabul etmiştir.

Berlin Antlaşması'ndan sonra İngiltere'nin Osmanlı politikası giderek değişmeye başlamış ve bu değişimin ilk belirtileri İngiltere'nin Osmanlı Ermenileri lehine ıslahat yapılması yönünde Osmanlı Devleti'ne yaptığı baskılarda kendini göstermiştir. Ancak Berlin Antlaşması'nın söz konusu 61. maddesi, ne tür ıslahatlar yapılacağı noktasında sarih bir talep içermediğinden, Ermenilerin yaşadığı yerde yapılması talep edilen ıslahatlar, Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti'ne verdiği notalar, ilgili devletlerin bölgedeki konsoloslarının ve Osmanlı Devleti'nin bölgeye gönderdiği teftiş heyetlerinin çalışmaları sonucu şekillenmiştir. Makalemizde 18 Mayıs 1895'de İngiltere'nin, Vilâyet-i Sitte'nin ıslahına yönelik Osmanlı Devleti'ne sunduğu 40 maddelik ıslahat projesinin temelini oluşturacak iki önemli proje incelenmiştir. Bu projeler;

*Prof. Dr., Gazî Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: mturan@gazi.edu.tr.

*Araştırma Görevlisi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, emeldemirgorur@gmail.com.

İngiltere'nin Anadolu Genel Konsolosu Yarbay Charles William Wilson'ın tek başına hazırlamış olduğu 24 maddelik anayasa önerisi ile yine William Wilson'ın Erzurum Konsolosu Henry Trotter ile birlikte hazırlamış oldukları 15 maddelik ıslahat projesidir.

Anahtar Kelimeler: Berlin Anlaşması, Anadolu Genel Konsolosluğu, Erzurum Konsolosluğu, William Wilson, Henry Trotter

Abstract

The need for reforms in “regions inhabited by Armenians” was accepted in the article 61 of the Berlin Treaty signed after the Ottoman-Russian War of 1877-1878. As a result, the Ottoman State committed to protect the Armenians against the Kurds and Circassians and acknowledged that they would inform the signing states about the reforms that would be carried out in the region and these countries would be involved in the process.

After the Treaty of Berlin, the Ottoman policies of the Britain began to change gradually, and the initial indication of this change was observed with the pressures that were applied on the Ottoman Empire to reform the conditions of Ottoman Armenians. However, since Article 61 of the Treaty of Berlin does not include any specifics for the mentioned reforms, these reforms were shaped by the diplomatic notes issued by the European powers and the works of the missions of these states in the region and the survey missions mandated by the Ottoman Empire. The present article examined the two significant projects that established the foundations of the 40-article reform project proposed by the Britain on May 18, 1895 for the reformation of six eastern provinces (Erzeroum, Sivas, Van, Kharpout, Bitlis and Diarbekir). These projects were namely the 15-article constitutional proposal developed solely by Colonel Charles William Wilson, the Consul General of the Britain in Anatolia and the 24-article reform project developed jointly by William Wilson and Henry Trotter, the Consul of the Britain in Erzurum.

Keywords: Berlin Treaty, General Consulate in Anatolia, Erzeroum Consulate, Charles William Wilson, Henry Trotter.

Giriş

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Ayastefonos Antlaşması'nın 16. ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ile Osmanlı Devleti, Ermenilerin meskûn olduğu eyaletlerde ıslahat yapmayı ve Ermenileri, Kürt ve Çerkezlere karşı korumayı taahhüt etmiştir. Buna ilaveten Osmanlı Devleti, bölgede icra edilecek ıslahatlar hakkında ilgili devletleri bilgilendireceğini ve onların da konuya müdahil olacaklarını kabul etmiştir¹. Ancak söz konusu 61. maddenin, ne tür ıslahatlar yapılacağı noktasında sarıh bir talep içermediğinden, Ermenilerin yaşadığı yerde yapılması talep edilen ıslahatların, ilgili devletlerin bölgedeki konsoloları ve Osmanlı Devleti'nin bölgeye gönderdiği teftiş heyetlerinin çalışmaları ile Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti'ne verdiği notalar ile şekillenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Esasen Berlin Kongresi'nin toplanmasından 9 gün önce yani 4 Haziran 1878 günü İngiltere Sefiri Layard ile Osmanlı Hariciye Nazırı Saffet Paşa arasında İstanbul Anlaşması (Kıbrıs Anlaşması) imzalanmış ve Anadolu'da yapılması planlanan ıslahat konusunda önemli bir karar alınmıştı. İki maddelik olan bu gizli anlaşmanın birinci maddesi gereğince Rusya, Batum, Kars ve Ardahan Sancaklarından başka, Anadolu'nun diğer kısımlarını işgale kalkışırsa İngiltere, Türkleri askeri yardımla destekleyecek buna karşılık Osmanlı Devleti de Doğu Vilayetlerinde ıslahat yapacaktır. Osmanlı Devleti, İngiltere'ye bu yükümlülüklerini yerine getirmesi amacıyla, Kıbrıs'ı tahsis edecek ve buraya asker yerleştirerek yönetmesini kabul edecektir. İstanbul Anlaşması'ndan sonra 1 Temmuz 1878'de 6 maddelik ek bir anlaşma²

¹ Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi, "Rusya askerinin Ermenistan'ı tabliyesi ve Devlet-i Âliye'ye iâdesi devleteyn münâsebatında münâkaşa ve ibtilâfi müciib olabileceğinden Babüali ihtiyacât-ı mahalliyeye tevfi ken Ermenilerin sâkin olduğu eyaletlerde derhal icrâ-i ıslahâtı ve Hristiyanların Kürtler ve Çerkezlerden te'minlerini der-uhde eder." Bkz; Berlin, Ayastefanos ve Kıbrıs Muahedemeleri, Karabet Matbaası, 1324, s. 49; Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi, "Babiâli, abalisi Ermeni bulunan eyalette ihtiyacat-ı mahalliyenin icab ettiği ıslahatı ertelemeksizin icra ve Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini temin etmeyi taahhüt eder. Ve ara sıra bu bâbda ittihaz olunacak tedâbiri devletlere tebliğ edeceğinden imzacı devletler alınacak tedbirlerin icrasına nezaret eyleyeceklerdir." Bkz; Muâhedât Mecmûası, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s.139.

² Anlaşmanın orijinal tam metni şöyledir; "Kıbrıs Adası'nın idâresine ve asker ikamesine müte'allik olan şerâ'it-i âtiyeyi İngiltere'nin muvâfakat eylediği tarafeyn-i müte'âkıdeyn beyninde mukarrerdir. Evvelen: Adada kemâ-kân bir mahkeme-i şer'iyye bulunacak ve bu mahkeme adanın ahâl-i İslamiyyesi'ne â'id mesâlibden yalnız mesâlib-i şer'iyyeyi rü'yeti devâm eyleyecektir. Sâniyen: Cevâmi-i şerîfe ve İslam Mezarlığ ve mekteplerine ve adada bulunan sair te'sisât-ı dîniyyeye â'id emlâk ve arâziye İngiltere Hükümeti tarafından ta'yin olunacak bir me'mur ile birlikte idâre etmek üzere Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti dâbi ahâl-i İslamiyye-i cezîreden birini me'mur ta'yîn eyleyecektir. Sâlisen: İngiltere, masârif-i idâre çıkarıldıktan sonra vâridatın el-yevm fazla kalan mikdârını sene be sene Bâb-ı Âli'ye te'diye edecek ve bu fazla geçen beş senenin yirmi iki bin dokuz yüz otuz altı keseye ta'yîn olunan hatt-ı mutavassıt vâridatı üzerine besâp ve ta'yîn ve mezkeür fazladan sonra usulü vehile tabkik kılınacak ve bunun yekânundan mezkeür beş senede arâz-i em'irîyye ve evkâf-ı hümayunun satılmasından veya iltizâma verilmesinden hâsıl olan akçe bâric tutulacaktır. Râbi'an: Bâb-ı Âli

daha yapılmıştır. Bu ek anlaşma ile Osmanlı Devleti, Kıbrıs'taki hâkimiyet hakkını muvakkaten İngiltere'ye bırakmıştır. Rusya tarafından işgal edilen yerler Osmanlı Devleti'ne geri kazandırıldığı takdirde İngiltere, Kıbrıs Adasını boşaltacak ve 4 Haziran tarihli anlaşmanın hükmü kalmayacaktır.

Bu bilgiden de anlaşılacağı gibi Rusya karşısında ağır bir yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, savaş sonunda yapılacak olan antlaşmada İngiltere'nin desteğini alabilmek için Kıbrıs'ın İngiltere'ye tahsisini kabul ettiği gibi İngiltere'nin Doğu Anadolu'da ıslahat yapılması talebini de henüz Berlin Antlaşması yapılmadan önce kabul etmiştir. İstanbul Antlaşması'nda bizzat Ermenilerden söz edilmemiş, “*Teba‘a-i Hristiyanıyye ve sâ‘ire*” tabiri kullanılmıştır. Ayastefanos Antlaşması'nda Ermenilerle meskûn olan yerlerde ıslahat yapılması meselesi ciddi olarak ele alınıp antlaşma maddeleri arasına eklendiği halde İstanbul Antlaşması'nda bu önemli ayrıntıya yer verilmediği özellikle Ermeni ismi değil “*Teba‘a-i Hristiyanıyye ve sâ‘ire*” tabirinin kullanıldığı göze çapmaktadır. İstanbul Antlaşması'ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması'nda ise Ayastefanos Antlaşması'ndaki maddenin aynen kabul edildiği görülmektedir.

Berlin Antlaşması'ndan sonra İngiltere'nin Osmanlı politikası giderek değişmeye başlamış, İngiltere Ermeniler lehine ıslahat yapılması hususunda Babiâli'ye yaptığı baskılarda bulunmaya başlamıştır³. Nitekim Berlin Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra İngiltere, İstanbul Antlaşması ve Berlin Antlaşması'nın kendisine verdiği yetkiyle ıslahatın icrası için İstanbul'daki büyükelçisi aracılığıyla Babiâli'yi sıkıştırmaya başlamıştır. 8 Ağustos 1878'de İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Layard'a uzun bir talimat göndererek sadece Vilâyet-i Sitt'e değil tüm Anadolu'da yapılmasını istediği ıslahat programını açıklamıştır. Lord Salisbury, İstanbul Antlaşması ve Berlin Antlaşması'yla İngiltere'nin konuya müdahil olduğunu, Osmanlı Devleti'nin bir an önce ıslahatlara başlamasını ve bu hususta Babiâli'nin ne yapması gerektiğini Layard'a gönderdiği talimatta belirtmiştir⁴. Henry Layard, 19 Ağustos 1878 tarihinde Salisbury'nin hazırlamış

Kıbrıs'ta bulunan arâzî-i Emîriyyeyi ve evkâf-ı hümayunu serbesce sürûht ederek veya iltizâma vererek bunlardan bâsıl olacak akçe üçüncü bendde zikerolunan vâridât-ı cezâire dâbilinde tutulmayacaktır. Hamîsen: İngiltere Devleti, umûr-ı nâfi‘a ve sâ‘ir fa‘ide-i umûmiyye makâsıdına mebni lazım gelen arâzîyi ve arâzî-i gayr-i mezrû‘ayı kaymet-i münasibe ile almak için bakke-ı mübâya‘ayı iktizâ eden me‘mûrları vâsıtasıyla icrâ edebilecektir. Sâdisen: Eğer Rusya Kars ve muhâbebe-i ahîrede Ermenistan'da zâbitmiş olduğu sa‘ir yerleri Devlet-i Osmâniyye'ye reddedecek olursa Kıbrıs Adası İngiltere tarafından tabliye edilecek ve 1878 senesi Hazîranı'nun dördü taribli mukâvelenâmenin dahi hükmü kalmayacaktır.” Bkz; BOA.,Y.EE., 41/149, 1 Temmuz 1878; Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2000, s. 59-60.

³ Bilal Şimşir, *Osmanlı Ermenileri*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2011, s. 32.

⁴ TNA. (The National Archives), F.O. (Foreign Office)881/3793, No.1, Lord Salisbury'den Sir. A.H. Layard'a, 8 Ağustos 1878, s. 1-4.

olduğu talimatı Babıâli'ye takdim etmiştir⁵. İngiltere, bu tarihten 20 Ekim 1895 tarihli İslahat Layihası'nın ilânına kadar söz verilen ıslahatların uygulanması hususunda Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya devam edecektir⁶. Lord Salisbury ve İngiliz hariciyesinin bu konudaki siyasetlerine yön veren bilgi ve haber kaynakları ise söz konusu bölgede görevlendirdikleri İngiliz konsoloslarının bölgeye dair kaleme aldıkları kapsamlı raporlardır.

İngiltere'nin Anadolu Genel Konsolosu Charles William Wilson'un Ermenilerin Sakin Olduğu Yerlerin İslahına Yönelik Hazırladığı Anayasa Önerisi

28 Mart 1879'da İngiltere'nin Anadolu Genel Konsolosu olarak atanan Yarbay Charles William Wilson⁷, görev yaptığı süre zarfında hem bölgesel hem de etnik yapı üzerinde yapmış olduğu çalışmalarla ıslahat sürecine yön verecek projeler ve raporlar kaleme almıştır. Bunlardan biri de Ermenilerin sakın olduğu yerlerin ıslahına yönelik hazırlanmış olduğu 11 Ağustos 1881 tarihli projedir⁸. Bu proje 11 Mayıs 1895 tarihli İngiltere, Fransa ve Rusya Devletleri'nin hazırlanmış olduğu 40 maddelik İslahat Projesi'nin temelini oluşturması bakımından ayrı bir

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.EE., 95/20, 20 Şaban 1295/19 Ağustos 1878.

⁶ İngiltere Hükümeti tarafından ıslahatların icrası hususunda Osmanlı Devleti'ne verilen nota, proje ve memorandum için bkz; TNA., F.O. 424/91, No. 130, Sir A. H. Layard'dan Marki Salisbury'ye, 24 Kasım 1879, s.171-172; BOA., Y.EE., 95/22, 12 Teşrin-i Sani 1295/24 Kasım 1879; TNA., F.O. 424/107, No. 194, Mr. Goschen'den Earl Granville'ye, 16 Kasım 1880, s. 338-339; TNA., F.O. 424/123, No. 6, The Earl of Dufferin'den Earl Granville'ye, 28 Haziran 1881, s. 11; TNA., F.O. 424/123, No. 75, The Earl of Dufferin'den Earl Granville'ye, 23 Ağustos 1881, s. 119-121; TNA., F.O. 424/123, No. 113, The Earl of Dufferin'den Earl Granville'ye, 10 Eylül 1881, s. 160-163; TNA., F.O. 424/123, No. 126, The Earl of Dufferin'den Earl Granville'ye, 19 Eylül 1881, s.176; TNA., F.O. 881/5396, No.22, Sir E. Thornton'dan The Earl of Rosebery'ye, 29 Ağustos 1886, s. 24; TNA., F.O. 424/143, No.22, Sir E. Thornton'dan The Earl of Rosebery'ye, 29 Ağustos 1886, s. 24; BOA., Y.A.HUS., 265/83, 13 Rebiülevvel 1310/5 Ekim 1892; TNA., F.O. 424/172, No.102, Sir Clare Ford'dan Earl of Rosebery'ye, 19 Kasım 1892, s. 77; TNA., F.O. 424/182, No. 166, Sir P. Currie'den Earl of Kimberley'ye, 11 Mayıs 1895, s. 213.

⁷ Yarbay Charles William Wilson, R.E., C.B., 21 Eylül 1878'de Majestelerinin komutanı olarak Berlin Antlaşması'nın 36. maddesinde belirtilen sınırlara uygun olarak Sırp Prensiğinin sınırlarını belirlemek üzere atanmıştır. Bkz; *Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1880*, Compiled by Edward Hertslet, C.B., Fifty-third Publication, London, p. 38, 205-206; The Edinburgh Gazette, 18 April 1879, Issue:8992, p. 397. Wilson, konsolosluk beratının çıkması için bir süre İstanbul'da beklemiş ve 24 Temmuz 1879'da Sivas Vilayeti'ne geçmiştir. C. M. Watson, *The Life of Major-General Sir Charles William Wilson*, Edinburgh Press, London 1909, p. 116.

⁸ TNA., F.O. 195/1363, No. 24/1, Yarbay Sir C. Wilson'dan The Earl of Dufferin'e, 11 Ağustos 1881 (Bkz. Ek 1)

önem taşımaktadır. Wilson'un "Ermenilerin Yaşadığı Bölgeler İçin Anayasa Önerisi" başlıklı bu projesi 23 maddeden ibaret olup projede bölgenin ıslahına yönelik idari, adli, hukuki, siyasi, iktisadi ve sosyal yapıda yapılması istenen değişiklik/yeniden tanzim önerileri yer almaktadır.

Projenin birinci maddesinde Ermeni ülkesi olarak isimlendirilen coğrafyanın sınırları Rus sınırından Sivas'a, Karadeniz'den Torosların güney yamaçlarına kadar uzanmaktadır. Babiâli, bu büyük alanda özel ayrıcalıkları ve geniş yetkileri olan bir valinin idaresi altında bir vilayet kurulmasına karşı çıkacağı için bölgedeki vilayetlerin tekrar bölünmesi çok gerekli görülmüştür. Vilayetler, sancaklar, kazalar ve nahiyeler yönetilebilecek büyüklükte olmalıdır. Ayrıca bu bölgede farklı milletler ve topluluklar ikamet etmekte olup nüfus sayımı yapıldıktan sonra sancak, kaza ve nahiyelerin sınırlarının belirlenmesi gereklidir. Bölgedeki vilayetlerin tekrar bölünmesi ve yeniden düzenlemenin Türk otoritesine bırakılıp bırakılmaması ciddi bir sorun olarak görülmüştür. Zira söz konusu düzenleme Avrupa devletlerinin kontrolünde yapılsa dahi bu bölgenin tamamında Müslümanların baskın olması sağlanacaktır.

Bu madde İngiltere'nin Anadolu'da yapılmasını istediği ıslahatın asıl amacını açıkça ortaya koymakla birlikte sınırları belirlenen bölgede tahayyül ettikleri bir Ermeni devletinin kurulmasının o kadar da kolay olmadığını göstermektedir. Sınırları belirlenen bölgenin doğrudan bir vilayet olarak düzenlenmesi ve bir valinin idaresine verilmesine Osmanlı yönetimi karşı çıkacağı gibi bölgedeki kesif bir Müslüman nüfusun varlığı da yeni düzenlemenin açmazları olarak görülmektedir. Bu sebeple Wilson yönetilebilecek küçüklükte idari birimler oluşturulmasını önermiştir⁹.

İkinci maddede ise Babiâli tarafından müttefiklerin onayıyla atanacak valilerin görev, yetki ve sorumlulukları tanımlanmıştır. Beş veya yedi yıllık bir dönem için atanacak olan valinin yürütme yetkisi tam olmalı ve vilayette halkın güvenliğinden, vergilerin toplanmasından, mutasarrıfların atanmasından, padişahın onayıyla hâkimlerin görevlendirilmesinden, mahkemeler tarafından verilmiş kararların uygulamaya geçirilmesinden sorumlu olmalıdır. Atanacak olan valinin milliyeti belirtilmemiş olmakla birlikte Babiâli tarafından atanan valinin Avrupalı devletlerce onaylanması esasen bütün inisiyatifin Babiâli'nin elinden alınacağı anlamına geliyordu. Hakeza Valinin görevden alınması icap ettiği zaman yine müttefiklerin bilgisi dâhilinde kurulacak olan bir komisyon marifetiyle gereğinin yapılması da bütün kontrolün Avrupalı devletlerde olacağını göstermekteydi. Başka bir ifade ile atanmış olan bir valinin

⁹ Konsolos William C. Wilson önerilerini, Avrupalı Devletlerin Babiâli'ye baskı yaparak vilayet sınırlarını belirlediği, daha küçük ölçekli birimlerin ise genel meclisler tarafından çizildiği hayali bir mülki bölünme varsayımına dayanarak hazırlanmıştır. Bkz; TNA., F.O. 78/3284, No. 24/1, Yarbay Sir C. Wilson'dan The Earl of Dufferin'e, 11 Ağustos 1881.

müttefiklerin isteklerinin dışına çıkması görevden alınması için gerekli bahaneyi hazırlamış olacaktır.

Projenin üçüncü maddesi ile vilayetlerde sancaklardan gelen 12 ya da 22 kişiden oluşacak bir genel meclis kurulması, mecliste her milletin nüfusuyla orantılı olacak şekilde temsil edilmesi ve her unsurun en az bir delege ile temsil edilmesi önerisi yapılmaktadır. Genel meclis yıllık bütçeyi hazırlamakla, vergilerin dağılımıyla, gelirlerin ve harcamaların toplanmasıyla yükümlü olmalıdır. Bu ıslahat önerisi uygulandığı takdirde idari yapısı, meclisi ve bütçesiyle Özerk bir Ermenistan kurulması yönünde önemli bir adım atılmış olacaktır.

Projenin dördüncü maddesinde vilayetlerin sancaklara bölünmesi ve her sancağın, “idari merkez” veya “baş sancak” da dâhil olmak üzere vali tarafından aday gösterilen ve padişah tarafından atanan bir mutasarrıfın yönetimi altında olması gerektiği, mutasarrıfın sancakta sayısal veya servet olarak en önemli pozisyonda olan topluluk arasından seçilmesi ilkesine yer verilmiştir. Gayrimüslimler öteden beri ticarete öncü oldukları, varlıklı oldukları bilinen bir gerçektir. Bu ilke ile gayrimüslimlerin sayısal olarak üstün olmasalar bile zenginlikleri ile mutasarrıf olmalarının önü açılmaya çalışılmıştır.

Projenin beşinci maddesinde sancaklar kazalara bölünmeli, her kaza, mutasarrıf tarafından aday gösterilen ve vali tarafından atanan bir kaymakamın yönetimi altında olmalıdır. Kaymakam kazada sayısal veya servet olarak en önemli pozisyonda olan topluluk arasından seçilmelidir. Kazalar nahiyelere bölünmeli, her nahiyeye, köy muhtarları tarafından özgürce seçilen ve mutasarrıf tarafından atanan bir müdürün yönetimi altında olmalıdır. Her köy de, köylüler tarafından özgürce seçilen ve kaymakam tarafından atanan bir muhtarın yönetiminde olmalıdır. Etnik bakımından karışık köylerde her cemaat bir muhtar seçmelidir. Ancak 20 hane ve altında olan köylerin, sayıca en fazla olan cemaatten seçilecek sadece bir muhtarı olmalıdır. Hane sayısı 10 veya daha az olan köylerin muhtarı olmamalıdır. Büyük köylerde, en az 50 haneden oluşan “mahalleler” bir muhtar seçmelidir. Dördüncü madde dâhilinde mutasarrıflıklarda yapılan düzenleme kazalarda da yapılmış, kazalarda Gayrimüslimlerin sayısal olarak olmasa bile zenginlikleri ile kaymakam olmalarının önü açılmaya çalışılmıştır.

Projenin altıncı maddesinde sancak, kaza ve köy meclislerine, meclis azalarının sayıları ve seçilmesi hususuna yer verilmiştir. Her kazanın 3 ya da 6 üyeden oluşan bir idare meclisi olmalıdır. Her cemaat bu mecliste bir üye ile temsil edilmelidir. Mevcut cemaat sayısının altıyı geçmesi durumunda sadece en önemli altı cemaat temsil edilmelidir. Sancağın “idari merkez” kazasındaki idari meclis altı üyeden oluşmalıdır. İdari meclis, genel meclis ve valinin kararlarını yürütmesinde kaymakama yardımcı ve kazanın genel yönetimi ile ilgili tüm sorunların, mali konuların, kamu çalışmalarının, eğitim, zirai konuların vb.

tartışılacağı yer olmalıdır. İdari meclis, kaymakamın başkanlığında, gerektiğinde başkan yardımcısı olarak atadığı bir yetkilinin başkanlığında sürekli toplantı halinde olmalıdır. Meclis üyeliğinde hükümet yetkilileri ve dini liderler de dâhil görev dışı üyelere izin verilmemelidir. Köy muhtarına, köylüler tarafından seçilecek ihtiyar heyeti yardımcı olmalıdır.

Projenin yedinci maddesinde her cemaatin vilayetin merkez sancağında cemaatin önde gelenleri tarafından seçilmiş bir vekili bulunmalı ve bu vekil cemaatin özel çıkarlarını gözetmelidir. Osmanlı hukuki ve idari yapısı içinde Müslümanların olduğu kadar Gayrimüslimlerin de haklarını arayacağı, sorunlara çözüm getirecek pek çok kurum var iken cemaatlerin vilayet merkezinde temsilci bulundurmasının Osmanlı idari sisteminde ikilik çıkarmaya, cemaatleri örgütlemeye yönelik bir girişim olduğunu aşikârdır.

Projenin sekizinci maddesinde kanun önünde herkesin eşitliği sağlanmalı, feodal ayrıcalıklar ortadan kaldırılmalıdır. Hıristiyanların hakkaniyetli bir oranda kamu hizmetlerinin birçok dalında istihdam edilmelidir. Vali tarafından verilen genel talimatlar ve mahkeme kararları, birden fazla cemaati ilgilendiren konularda vilayetin iki ana dilinde yayınlanmalıdır ilkesine yer verilmiştir. İki anadil ile hangi dillerin kastedildiği de belirtilmemişse de Türkçenin yanı sıra diğer anadilin Ermenice olduğunu tahmin etmek zor değildir. Temel hak olarak görülen anadilin kullanılmasına istinaden tasarlanan bu uygulama ile Gayrimüslim unsurların idari, adli, hukuki yapıda önemli bir yere sahip olmaları düşünülmüş ise de bu durumun esasen toplumsal imtizacın bozulmasına yol açacak bir amaca matuf olduğu görülecektir.

Projenin dokuzuncu maddesi ne göre her sancakta Bidayet Mahkemesi kurulmalı, bu mahkeme vali tarafından atanacak bir hâkim ve yardımcı hâkimden ve sancağın en önemli altı cemaati tarafından seçilecek altı üyeden oluşmalıdır. Bu maddede zikredilen altı cemaatin isimleri zikredilmemiştir. Aynı şekilde Vilayet hükümet konağında bir Yüksek Hukuk Mahkemesi kurulması ve bu mahkemenin de vilayetin altı önemli cemaatinden vali tarafından seçilecek altı hâkim ve aynı cemaatler tarafından seçilecek altı üyeden oluşması önerilmiştir. Yerel ihtiyaçlara göre Bidayet Mahkemelerinin sayısı vali tarafından arttırılabilmelidir. Bidayet Mahkemeleri modeli üzerinden Seyyar Ağır Ceza Mahkemeleri'nin kurulması Vilayet Genel Meclisi tarafından tartışılmalıdır. Her vilayete bir hukuk müfettişi atanmalıdır. Hukuk müfettişi yozlaşmış veya yetersiz yetkilileri işten atma ve hapisanelerin tasfiyesi, vb. gibi yönetim yetkilerine sahip olmalıdır. Açıkça anlaşılacağı gibi bu madde ile Gayrimüslimlerin hukuki yapıya dâhil olmaları, hatta bu yapı içerisinde söz sahibi olmalarına çalışılmıştır.

Projenin onuncu maddesine göre Köy muhtarları ve ihtiyar heyetlerinden oluşan Uzlaşma Mahkemeleri kurulmalı, ancak bunların polisiye veya suç davalarında bir yetkisi olmamalıdır. Nahiye müdürleri 200 kuruşa kadar

davalarda temyize mahal olmadan sulh yargıcı olarak görev yapmalıdır. 200 kuruşun üzerinde miktarları ilgilendiren davalara Bidayet Mahkemeleri bakmalıdır. Karışık davalar, yani birden fazla cemaatin taraf olduğu davalar, konu olan miktardan bağımsız olarak, davanın tarafları müdürün kararını kabul etme konusunda görüş birliğinde değilse Bidayet Mahkemelerine gidilmelidir. Prensip olarak her dava tam yetkili mahkeme tarafından görülmelidir. Eğer davanın tarafları aynı cemaate mensup ise farklı bir cemaate mensup hâkimi reddetme hakkına sahip olmalıdır. Ancak bu hâkim her halükarda mahkemeye yardımcı olmayı sürdürmelidir.

Projenin on birinci maddesinde suç davaları üç kategoriye ayrılmıştır. Polisiye davalar “kanun ihlalleri”, sulh hâkimi olarak görev yapan müdürler tarafından; kabahatler “küçük suçlar”, Bidayet Mahkemeleri tarafından; “ağır suçlar” Yüksek Hukuk Mahkemesi tarafından görülmelidir. Son olarak cezalar, devletin diğer bölgelerinde uygulanan formaliteler sonuçlanmadan icra edilmemelidir.

Projenin on ikinci maddesi ise, ticari mahkemelerin kurulması ile ilgilidir. Ticaret Mahkemesi, vali tarafından atanacak ve hâlihazırda tüccar olan veya geçmişte tüccarlık yapmış bir hâkim ve sancağı oluşturan kazalardaki İdari Meclisler tarafından seçilecek dört üyeden oluşmalıdır. Bu maddede de öteden beri ticarete öncü gayrimüslimlerin Ticaret Mahkemesi’nde hâkim olması sağlanmaya çalışılmıştır.

Projenin on üçüncü maddesine göre hâkimler vali tarafından beş yıllığına atanmalıdır. Kaza İdare Meclislerinin üyeleri köy muhtarları tarafından seçilmelidir. Vilayet genel meclisi, kaza idare meclisleri tarafından seçilmelidir. Muhtarlar ve ihtiyar heyetleri köy halkı tarafından seçilmelidir. İdare meclis personelinin üçte biri her iki yılda bir değişmeli ve ayrılan üyeler yeniden seçilebilmelidir.

Projenin on dördüncü maddesinde hâkimler ile ilgilidir. Hâkimler eylemlerinden sorumlu olmalıdır, yapılacak araştırmada birinin lafı dolaştırdığı, makamına uygun olmayan bir davranışta bulunduğu anlaşıldığında görevinden uzaklaştırılmalı ve davranışları için cezalandırılmalıdır.

Projenin on beşinci maddesine göre atanacak bir kâtip tüm gelişmelerin raporunu hazırlamaktan ve gayr-i menkullerin transferi ile ilgili tüm kontratların kaydını tutmakla sorumlu olmalıdır. Sorgu Hâkimleri, mahkemelerin üyesi olmamalıdır.

Projenin on altıncı maddesine göre başka bir vilayette bir ağır suç veya kabahat işleyen vilayet vatandaşları buldukları vilayette yargılanmalıdır. Vilayetler arasında oluşturulacak mütekabiliyet esasına göre suçluların değişimi ve bunları takip eden polis yetkililerin bitişik vilayetlerde bu amaçla sınırın ötesinde takibat yapması sağlanmalıdır. Suçluları kanun huzuruna çıkarmayı

ihmal eden veya açıklanamayacak şekilde geciktiren hükümet yetkilileri suç ortağı olarak yargılanmalı ve kanuna uygun olarak cezalandırılmalıdır. Diğer vilayetlerle ilişkiler, burada belirtilenlerin dışında şu an mevcut olduğu biçimde sürdürülmelidir. Normal koşullarda vali düzeni sağlamak ve kanunları uygulamak için her 1.000 kişi için 7 oranıyla istihdam edilecek karışık polis gücünden yararlanmalıdır. Polislerin herhangi bir şekilde para veya benzeri bir armağan alması yasaklanmalı, üniforma giymeleri sağlanmalıdır. Çok acil durumlarda ve genel meclisin fikrini almak şartıyla vali düzenli ordunun yardımını isteyebilmelidir. Birlik komutanı olan subayın alınması gereken önlemler konusunda valiye danışması ve valinin sorumluluğunda hareket etmesi sağlanmalıdır.

Projenin on yedinci maddesi vilayet gelirlerinin dağılımı ile ilgilidir. Vilayet gelirlerinin, hayvan vergisi, aşar ve emlak vergisinden oluşan sabit bir kısmı (dörtte biri olabilir) devlet hazinesine ödenmelidir. Kalan kısım (dörtte üçü olabilir) vilayet genel meclisi tarafından bütçe hazırlanırken polis, hukuk, idari ve kamu çalışmaları, vb. arasında paylaştırılmalıdır. Geriye kalan bakiye devlet hazinesine ödenmelidir. Defterhane gelirleri de dâhil daha küçük vergiler de vilayet genel meclisi tarafından paylaştırılmalıdır. Vakıf gelirleri de camilerin, okulların, köprülerin, çeşmelerin bakımı, vb. yerlere harcanmalıdır. Yozlaşmış ve yetersiz memurların derhal azli ile bazı yetkilerle donatılmış mümkünse Avrupalı bir mali müfettiş atanmalıdır. Vilayet genel meclisi derhal bir komite atayarak belli aralıklarla ödemeler ve vergiler, hali hazırda vilayetçe kullanılmakta olan havalelerle ilgili konulardaki sorunların incelenmesini sağlamalıdır. Bu komitenin raporu üzerine genel meclis görünürde ödenmesi mümkün görünmeyen vergi taksitlerini iptal etme yetkisine sahip olmalıdır. Sadece tüm maaş ödemeleri yapıldıktan sonra ve genel meclis tarafından onaylanmış vergi taksitlerinden ödenmek üzere mevcut havaleler ve vilayet borçları ödemeleri gerçekleştirilebilmelidir. Kamu işleri ve tüm olağandışı harcamalar için Babıâli'nin onayı alınmalıdır.

Projenin on sekizinci maddesinde kısa süre içinde köy ve cemaat bazında bir nüfus sayımı ve işlenen toprakların kadastro yapılması, buna bağlı olarak idari birimlerin yeniden taksiminin gerçekleştirilmesi önerilmiştir. Taksimatın özellikle cemaat gruplarına ve iletişim yollarının geliştirilmesine önem verecek bir şekilde yapılması ve topluluklar gruplanırken idari zorluklar yaratacak düzenlemelerden kaçınılması istenmiştir. Ayrıca atanmış bir komisyon tarafından toprak ve ev gibi malların yeniden değerlendirilmesi, komisyonda vali tarafından atanan bir emlak memuru ve nahiyenin dört temel cemaatinin her birinin seçtiği dört üye bulunmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

Bu maddede açıkça görüleceği üzere nüfus sayımı yapılarak hangi bölgede hangi etnik ya da dini grubun yoğun olduğu tespit edilecek ve ardından taksimat bu hususlara göre yapılacaktır. Nahiye, kaza ya da sancak bazında çoğunluk sağlanacak ve ileride bu idari bölgelere yönetici, idari memur görevlendirilirken

çoğunluk ilkesine dikkat edilecektir. Tüm bu ayrıntılara binaen bu madde ile çoğunluk ilkesine uygun olarak bölgenin muhtariyeti ve idari özerkliğinin önü açılmaya çalışılmıştır.

Projenin on dokuzuncu maddesinde sadece laik veya rahipleri ilgilendiren konularda, eğer üstleri konuyu normal mahkemelere iletmeye karar vermezse, sorun dini amirler tarafından incelenmeli önerisine yer verilmiştir.

Yirminci madde de ise hiçbir dini kurumun, polislerin aramakta olduğu herhangi bir kişiyi korumaması gerektiği ifade edilmiştir.

Projenin yirmi birinci maddesinde Ermenilere kendi anayasalarında tanınan haklar saklı olmalıdır ilkesine yer verilmiştir. Zaten Osmanlı Devleti, 1863 tarihinde 99 maddelik Ermeni Nizamnamesi'ni kabul etmiştir. Zira projenin yazıldığı tarihte nizamnamenin geçerliliğini korunduğu görülmektedir¹⁰.

Projenin yirmi ikinci maddesi cemaatlerin eğitim kurumları ile ilgilidir. Eğitim için bütçeden herhangi bir meblağ ayrılmamalıdır. Her cemaat kendi öğretimini kendi istediği biçimde sürdürmek ve gerekli gördüğü eğitim kurumlarını oluşturmakta serbest olmalıdır. Bu madde ile cemaatlere eğitim hususunda tam bir serbestlik verilmek istenmiştir.

Projenin son maddesi olan yirmi üçüncü maddesinde projede kastedilen cemaatlerin hangileri olduğu belirtilmiştir. Adı geçen cemaatler; Sünni Türkler, Kızılbaş Türkler, Sunni Kürtler, Kızılbaş Kürtler, Çerkezler, Avşarlar, Gregoryan Ermeniler, Katolik Ermeniler, Protestan Ermeniler, Grekler, Nasturiler, Keldaniler, Yezidiler ve Araplardır. Burada Türklerin, Sünni Türkler, Kızılbaş Türkler, Avşarlar gibi ayrı etnik gruplar olarak gösterilmesi düşündürücüdür.

Ayrıca raporun sonunda sayıları 500'ü geçmeyen cemaat temsilcilerinin kazalardaki idare meclislerine veya hukuk mahkemelerinin herhangi birine katılma hakkına sahip olmayacakları belirtilmiştir. Ancak küçük bir cemaat üyesi mahkemede bir davanın tarafı olduğu veya kendisi Bidayet Mahkemesi'nde yargılandığı takdirde ilgili cemaatten bir üyenin; dava Yüksek Hukuk Mahkemesi'nde görülüyor ise bu cemaatten bir üyenin ve hâkimin mahkeme heyetine dâhil edilmesi gerektiği belirtilmiştir¹¹.

Wilson, bu ıslahat projesini Lübnan Nizamnamesini¹² örnek olarak hazırladığını belirtmiştir. Lübnan Nizamnamesi sadece Cebel-i Lübnan Vilayeti'ni kapsamına karşılık bu proje, birçok Anadolu Vilâyeti'ni içine

¹⁰ Düstur, 1. Tertip, C. II., s. 938-961.

¹¹ TNA., F.O. 195/1363, No. 24/1, Yarbay Sir C. Wilson'dan The Earl of Dufferin'e, 11 Ağustos 1881.

¹² 1861 tarihli Cebel-i Lübnan Nizamnamesi için bkz; *Salnâme-i Cebel-i Lübnan*, 2. Def'a, H. 1305 (1888), Mutasarrıfiyet Matbaası.

almaktadır. Bu nedenle Wilson, nizamnameyi Anadolu Vilâyetleri'nin değişen ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlediğini belirtmiştir. Konsolos Wilson, Ermenilerle meskûn bölgelerin 4 veya 5 büyük vilayete bölünmesi ya da 2 sancak büyüklüğünde küçük vilayetlerden oluşması gerektiğini ileri sürmüştür. İlk öneriyi Ermenilerin, ikinci öneriyi ise Osmanlı Devleti'nin tercih edeceğini belirten Wilson, idari çerçeveden bakıldığında daha küçük bölünmenin tercih edilmesinin daha mantıklı olduğunu belirtmiştir. Projesinde yer almamasına rağmen Konsolos Wilson, vilayetlerden birine "Ermenistan" adı verilmesi konusunu gündeme getirerek, Avrupalı Devletlerin bu konu ile ilgili önceden kesin tavır almazlar ise konunun huzursuzluğa yol açacağını ve oldukça büyük tartışma yaratacağını da ifade etmiştir¹³.

İngiltere'nin Anadolu Genel Konsolosu Charles W. Wilson ve Erzurum Konsolosu Henry Trotter'ın Ermenilerle Meskûn Olan Bölgelerin İslahına Yönelik Hazırlanmış Oldukları Memorandum

Sivas Vilayeti'nde ikamet eden Konsolos Wilson, Sivas Vilayeti'nin doğusundaki bölge ve insanlar hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığını ve kendi projesinin Sivas'ın doğusundaki vilayetlerde de uygulanabilmesi için İngiltere'nin Erzurum Konsolosu Binbaşı Trotter'ın¹⁴ bazı önerilerde bulunabileceğini ve birlikte bir proje hazırlayabileceklerini İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Frederick Temple Hamilton Blackwood Dufferin'e¹⁵

¹³ TNA., F.O. 195/1363, No. 24, 11 Ağustos 1881; TNA., F.O. 424/123, No. 104/1, 11 Ağustos 1881, s. 146.

¹⁴ Binbaşı Henry Trotter, R.E., 8 Mayıs 1877'de İstanbul'a İngiltere'nin askeri ataşesi olarak görevlendirilmiş, 7 Ekim 1878'de de Erzurum'a konsolos olarak atanmıştır. İngiliz kaynaklarında Trotter'ın 15 Mayıs 1879'da ise Diyarbakır, Erzurum, Muş, Harput ve Van Paşalıklarının dâhil olduğu bölgeye Kürdistan Konsolosu olarak atandığı ifade edilmektedir. Bu yeni görev tanımıyla Trotter'ın görev alanı Erzurum Vilayeti'nden daha geniş bir sahayı kapsamaktadır. Bkz; *Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1880*, Compiled by Edward Hertslet, C.B., Fifty-third Publication, London, p. 38, 195; *The London Gazette*, 17 June 1879, Issue: 24734, p. 3965. Ermeni Alfabeti ile basılan İstanbul'daki Tercüman-ı Efkâr isimli gazetenin 4 Haziran 1879 tarihli nüshasında Erzurum'a İngiliz Hükümeti tarafından atanan Trotter'ın Kürdistan Konsolosluğu ismiyle atanması şiddetle kınanmış, bu yüzden İngiliz Hükümeti ağır şekilde eleştirilmiştir. Trotter, Ermenileri küstürmemek adına yürüttüğü konsolosluğun adını Ermenistan ve Kürdistan Konsolosluğu olarak isimlendirilmesinin uygun olacağını belirtse de, bu teklifin ne İstanbul'daki Büyükelçisi Layard tarafından Babiâli'ye sunulması, ne de Babiâli tarafından bu teklifin kabulü mümkün görülmemiştir. Bkz; Musa Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliam İddiaları (1878-1914)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 17.

¹⁵ Frederick Temple Hamilton Blackwood Dufferin, Earl of, K.P., 26 Mayıs 1881 tarihinde İngiltere'nin Dersaadet Büyükelçiliğine atanmıştır. *Foreign Office List: Forming a*

iletmiştir¹⁶. Bunun üzerine çalışmalara başlayan Genel Konsolos Wilson ile Erzurum Konsolosu Henry Trotter, birlikte 15 maddelik bir memorandum hazırlamışlar ve bu memorandumu 23 Ağustos 1881'de Büyükelçi Dufferin'e sunmuşlardır¹⁷. Memorandum ile Ermenilerin meskûn oldukları vilayetlerin ıslahı için önerdikleri hususlar şunlardır:

1. Madde: Projede belirtilen ıslahatlar Ermenilerin yaşadığı bölgede uygulanabilir bir yapıdadır. Bu ıslahatların yapılması arzu edilmektedir.

2. Madde: Kabaca ıslahat bölgesi Malatya Sancağı, Sivas Vilayeti'nin Sivas, Karahisar (Şarki Karahisar) ve Tokat Sancakları, Halep Vilayeti'nin Maraş Sancağı ve Adana Vilayeti'nin Sis Sancağı'nın bir kısmı hariç Erzurum, Van, Bitlis, Hakkâri, Harput, Dersim ve Diyarbakır Vilayetleri'nden oluşmaktadır.

3. Madde: Avrupalı Devletlerin onayı ile en az üç yıllık bir süre için ıslahatların gözetimi amacıyla iki temsilci atanmalıdır. Bunlar, bazı sınırlamalar ile mutasarrıf düzeyine kadar rüşvetçi ve yetersiz yetkilileri atmak da dâhil olmak üzere her türlü yürütme yetkisine haiz olmalıdır. Bir temsilci Erzurum, Van, Bitlis ve Hakkâri bölgeleri, diğeri de yukarıda belirtilen bölgenin geri kalanı üzerinde yetkili olmalıdır.

4. Madde: Şu anda da olduğu gibi bölge vilayetlere, sancaklara, kazalara, nahiyelere ve köy veya mahallelere ayrılmalıdır. Temsilciler, vilayetlerin valilerine ve genel meclislerine danışarak bölgesel sınırları değiştirmeye yetkili olmalıdır.

5. Madde: ıslahatların başarıyla uygulanması hemen tamamen valilerin kişisel karakterlerine bağlı olduğundan bu yetkililerin seçiminde büyük dikkat gösterilmeli ve bu seçimler mutlaka padişaha bırakılmalıdır. Valiler beş yıl süreyle atanmalıdır. Bu iş için görevlendirilecek komisyon, ancak valinin görevini kötüye kullandığını veya valinin yetersiz olduğunu tespit etmesi durumunda valiyi görevden alabilmelidir. Sancaklardaki mutasarrıflar vali tarafından seçilmeli ve temsilcinin tavsiyesi ile padişah tarafından atanmalıdır. Üç veya daha fazla sancağa sahip vilayetlerde merkez sancağa bir mutasarrıf atanmalı ve yokluğunda valiye vekâlet etmelidir. Bu görevler de beş yıl süreli olmalıdır. Kazalardaki kaymakamlar mutasarrıflar tarafından seçilmeli ve temsilcinin tavsiyesi ile padişah tarafından beş yıl süreyle atanmalıdır. Kaza nüfusunun çoğunluğu Hıristiyan ise kaymakam Hıristiyan olmalı, eğer Müslüman ise Müslüman olmalıdır. Nahiye müdürleri köy muhtarları tarafından özgür bir biçimde iki yıl süreyle seçilmelidir. Bir müdürün yeniden seçilebilmesi

Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1883, Compiled by Edward Hertslet, C.B., Fifty Sixth Publication, London, p. 89.

¹⁶ TNA., F.O. 195/1363, No. 24, 11 Ağustos 1881; TNA., F.O. 424/123, No. 104/1, 11 Ağustos 1881, s. 146.

¹⁷ TNA., F.O. 78/3284, No. 765, Yarbay Sir C. Wilson ve Major Trotter'dan The Earl of Dufferin'e, 23 Ağustos 1881 (Bkz. Ek 2)

için oyların $\frac{3}{4}$ 'ünü almalıdır. Köy ve mahalle muhtarları serbestçe köylüler veya kentliler tarafından seçilmelidir. Karışık köylerde her cemaat tarafından bir muhtar seçilmelidir. 20 veya daha az haneye sahip köylerde sadece tek bir muhtar seçilmeli, on veya daha az haneye sahip olanlarda ise muhtar bulunmamalıdır.

6. Madde: Vilayetlerde mevcut idare meclisleri lağvedilmelidir ve bunların yerine hâlihazırda ismen mevcut olan genel meclisler oluşturulmalıdır. Genel meclislerde sadece 18 maaşlı üye bulunmalı ve bunlar diğer yetkilerine ek olarak vilayet harcamaları üzerinde kontrol yetkisine haiz olmalıdır. Genel meclisin oluşumu ve seçim yöntemine gelecekte karar verilmeli, fakat vilayette 500 kişiden oluşan her topluluk en az bir temsilci göndermeli ve belki de her cemaatin dini lideri hariç resen üye bulunmamalıdır. Genel meclise valiler başkanlık etmelidir.

7. Madde: Vilayet gelirlerinin sabit bir oranı hazineye aktarılmalı, kalanı ise genel meclisin kontrolü altında vilayetin dâhili idaresine ve kamu işlerine ayrılmalıdır. Vilayette askeri birlikler mevcutsa bunlarla ilgili harcamalar hazineye ayrılan yüzdeden düşülmeli ve hiçbir şekilde vilayete ayrılmış kısımdan bunlarla ilgili harcama yapılmamalıdır. Vilayet gelirleri üzerinde havalelerin düşülmesi sistemi terk edilmeli ve mevcut havaleler sadece hazineye ayrılan pay kullanılarak ödenmelidir. Mevcut aşar vergisi toplama sistemi, mevcut süistimallerin ortadan kaldırılması için yeniden düzenlenmeli ve geliştirilmelidir. Vakıf gelirleri ilgili konulara, yani camilerin, okulların, köprülerin, çeşmelerin, vb. bakımları için harcanmalıdır.

8. Madde: Sancaklardaki idari meclisler lağvedilmelidir, ancak her kazada, şu an da olduğu gibi idari meclisler görevlerini sürdürmelidir. Bu mecliste dört ila altı üye bulunmalı ve bunlar hakkaniyet ölçüsü içinde kazadaki cemaatlerin sayısal gücünü yansıtmalıdır. Bu meclislerde belki sadece cemaatlerin dini liderleri dışında resen atanan üyeler bulunmamalıdır. Bu meclise kaymakam başkanlık etmelidir.

9. Madde: Mahkeme ve hukuk sisteminde bir ıslahat yapılması elzemdir. Bu ıslahat müdürler ve kaymakamlara iyi tanımlanmış hakimane yetkiler verilmesi, Seyyar Ağır Ceza Mahkemelerinin kurulması, mahkeme ve hâkim sayılarının azaltılması, hukuk süreçlerinin basitleştirilmesi, dolayısıyla bunlarla ilgili harcamaların düşürülmesi ve belirli sayılarda Hıristiyan'ın mahkemelerde memur, kâtip, vb. görevlerde istihdam edilmesi şeklinde yapılmalıdır. Adli müfettişlere hukuk görevlilerinin karıştığı rüşvet ve yolsuzluk olaylarında, hukuki süreçlerde vuku bulabilecek düzensizlikleri kontrol etme konusunda ve suçlanan kişilerin derhal mahkemeye çıkarılması yoluyla hapisanelerin boşaltılmasını sağlamak konusunda temsilcinin onayıyla müdahil olabilmelerine izin verecek derecede etkin yürütme yetkileri verilmelidir. Yakın zamanda oluşturulan genel savcı ve genel savcı yardımcısı kadroları lağvedilmelidir. Sorgu

Hakimleri hiçbir zaman mahkeme üyesi olmamalıdır. Ticari Mahkeme Hâkimleri, tüccar veya daha önce ticaretle uğraşmış kişiler olabilir. Bir rüşveti alan ile vereni aynı şekilde cezalandıran mevcut rüşvet kanunu değiştirilmelidir. Herhangi bir kanunsuz eylemle suçlanan kamu görevlileri normal mahkemelerde yargılanmalıdır.

10. Madde: Bütün Osmanlı tebaası kanun önünde eşit olmalıdır ve kamu dairelerinde Hristiyanlar hakkaniyet çerçevesinde istihdam edilmelidir.

11. Madde: Vilayetlerde düzen, içinde adil bir oranda Hristiyan polis memurları bulunan karışık bir polis veya jandarma kuvveti aracılığıyla sağlanmalıdır. Bu güç etkin bir biçimde organize edilmeli ve her bin kişiye düşen sabit Müslüman, Hristiyan oranına sadık kalınarak istihdam edilmelidir. Her temsilcinin altına yüksek rütbeli ve deneyimi kanıtlanmış bir yetkili atanmalı ve bu kişi temsilciye polis kuvvetlerinin organizasyonu konusunda yardımcı olmalıdır. Suçlu takibindeki polis memurlarına bu amaçla komşu vilayetlerin sınırlarını aşma yetkisi verilmelidir.

12. Madde: Resmi yetkililere, hareket halindeki askerlere ve polis kuvvetlerindeki subay ve memurlara zorla veya gönüllü olarak köylülerin konaklama sağlaması kesinlikle yasaklanmalı ve bunu ihlal edenler ağır bir şekilde cezalandırılmalıdır. Konaklama sağlanması ile ilgili düzenlemeler askeri yetkililerle birlikte belirlenmeli ve sıkı bir şekilde uygulanmalıdır.

13. Madde: Her nahiyenin arazi ve evleri köy meclisi ile birlikte çalışan bir arazi yetkilisi tarafından değerlendirilmelidir. Bir an önce her köy ve cemaat bazında nüfus sayımı yapılmalı ve her cemaatin vilayet meclislerinde uygun bir şekilde temsil edilmesini sağlayacak biçimde mülki sınırlar yeniden düzenlenmelidir.

14. Madde: Göçebe Kürtlerle ilgili olarak, aşiret memuru unvanıyla yüksek düzeyde bir yetkilinin atanmasını ve bunun hükümet ve bütün göçebe Kürt aşiretleri arasında ana iletişim merci olmasını öneriyoruz. Bu yetkili, hırsızları ve diğer basit suçluları derhal tutuklama ve cezalandırma konusunda tam yetkili olmalı, etkin bir refakatçiye sahip olmalı ve sürekli hareket halinde olmalı, bir aşiretten diğerine seyahat etmeli, onlarla iç içe olmayı başarabilmeli, emri altında yetkin yardımcılara sahip olmalı, bu yardımcılar da hakimane yetkilerle donatılmalı ve bunlardan biri yıllık göçleri sırasında bütün büyük aşirete istisnasız eşlik etmelidir. Hükümet tarafından ikna yöntemleri uygulanarak bu göçerlerin yavaş yavaş yerleşik hale geçirilmesi sağlanmalıdır. Türk-İran sınırı konusunda, burada sürekli olarak görülen düzensizlik ve sorunların durdurulması amacıyla iki hükümet arasında bir anlaşma imzalanması arzu edilmektedir.

15. Madde: Yeni düzenlemelerde cemaat olarak kabul edilmesi gereken topluluklar şunlardır: Sünni Türkler, Kızılbaş Türkler, Sünni Kürtler, Kızılbaş

Kürtler, Çerkezler, Avşarlar, Ortodoks Ermeniler, Katolik Ermeniler, Protestan Ermeniler, Yunanlar, Nesturiler, Keldaniler, Yakubiler, Suriyeli Katolikler, Yezidiler ve Araplar¹⁸.

Wilson ve Trotter, bölgede radikal ıslahatların uygulanmasının kesinlikle gerekli olduğunu ve Rus sınırının batıya yönelik ilerlemesine engel olunabilmesi halinde bu uygulamaların bölgede önemli bir gelişim sağlayacağını belirtmişlerdir. Konsoloslar ıslahatları denetleyecek iki kişinin görevlendirilmesi, yetenekli valilerin atanması ve bölgede karma bir polis ve jandarma teşkilatının organize edilmesi durumunda hukuk ve düzenin korunacağı görüşünü savunmuşlardır. Ayrıca yerel yönetim masraflarını karşılamak amacıyla her vilayetin yıllık gelirinin bir kısmının ayrılması ve İstanbul'daki merkezi yönetimin hiçbir müdahalesi olmaksızın bayındırlık işleri için kullanılmasının çok önemli olduğunu vurgulamışlardır. Konsoloslar bölgede radikal ıslahatların uygulanması için Avrupalı Devletler tarafından iki veya daha fazla temsilcinin belli bir süre için görevlendirilmesinin, bu kişilerin Türk temsilciler tarafından resmen tanınmasının ve Avrupalı Devletler adına ıslahat uygulamalarını gözetmelerinin şart olduğunu belirtmişlerdir¹⁹.

Wilson ve Trotter'ın birlikte hazırlamış oldukları rapor İngiliz Dışişlerince memnuniyetle karşılanmış ve bu rapor için kendilerine teşekkür edilmiştir²⁰. Konsolosların hazırlamış oldukları ıslahat projesinde ilgili vilayetlerde yapılması düşünülen idari, adli, mali ıslahatlar ve güvenliğin temini konusunda alınması gereken tedbirler madde madde en ince ayrıntısına kadar sıralanmış, Sivas Vilayeti'nin büyük bir kısmı ıslahat bölgesinden çıkarılmıştır²¹. Wilson ve Trotter'ın birlikte hazırlamış oldukları bu proje, Wilson'ın tek başına hazırlamış olduğu projeden daha makul ve Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakları konusunda bir nebze daha ılımlı olduğu intibasını vermektedir.

İngiliz Büyükelçi Dufferin, Berlin Antlaşması'nda söz verilen ıslahatların bir an önce icrası için Babıâli nezdinde teşebbüse geçmiş 22 Ağustos 1881'de Sadrazam Said Paşa'yı ziyaret ederek ıslahatların bir an önce icrasını istemiştir²². 4 Ekim 1880'de Dufferin ile meslektaşısı Rus Büyükelçi, Wilson ve

¹⁸ TNA., F.O. 78/3284, No. 765, Yarbay Sir C. Wilson ve Major Trotter'dan The Earl of Dufferin'e, 23 Ağustos 1881.

¹⁹ TNA., F.O. 195/1363, No. 25, Yarbay Sir C. Wilson ve Major Trotter'dan The Earl of Dufferin'e, 23 Ağustos 1881; TNA., F.O. 424/123, No. 105/1, Colonel Sir C. Wilson ve Major Trotter'dan Earl of Dufferin'e, 23 Ağustos 1881, s. 150.

²⁰ TNA., F.O. 424/123, No. 118, Earl Granville'den Earl of Dufferin'e, 20 Eylül 1881, s. 168.

²¹ 11 Mayıs 1895 tarihli Avrupalı Devletlerin ıslahat projesinde bu husus dikkate alınmayacak ve Vilâyât-ı Sitte içinde Sivas'ın tamamı yer alacaktır.

²² TNA., F.O. 424/123, No. 75, The Earl of Dufferin'den Earl Granville'ye, 23 Ağustos 1881, s. 119-121.

Trotter'ın hazırlamış olduğu proje üzerinde çalışmış ve projedeki önerileri göz önüne alarak bir ıslahat taslağı kaleme almışlardır. Hazırlanan bu taslak proje 9 Şubat 1882'de Büyükelçilerin katıldığı toplantıda büyükelçilere sunulmuş ve oybirliği ile kabul edilmiştir²³. Hazırlanan ve büyükelçiler tarafından kabul edilen bu proje, 11 Mayıs 1895 tarihli Avrupalı Devletlerin ıslahat projesinin ana hatlarını oluşturması bakımından ayrı bir öneme sahiptir²⁴.

11 Mayıs 1895 tarihli proje ise İngiltere, Rusya ve Fransa Devletleri'nin İstanbul'daki Büyükelçileri tarafından hazırlanmıştır²⁵. Kırk maddeden oluşan ıslahat projede, genel hatlarıyla, valilerin tayini ile ilgili teminat verilmesi, siyasi suçlulardan hüküm giyen Ermenilerin affedilmesi, göç ve sürgün edilen Ermenilerin yerlerine döndürülmesi, hapisanelerin ve mahkûmların durumunun kontrol edilmesi, vilayetlerde yapılacak ıslahatın kontrolü için bir fevkalâde bir komiser atanması, Sason ve başka yerlerde zarar gören Ermenilerin zararlarının devletçe karşılanması, İstanbul'da daimi bir kontrol komisyonunun kurulması, din değiştirme meselesinin bir nizamla bağlanması, Ermenilere verilen hukuki imtiyazların bütünüyle korunması ve uygulanması, Anadolu'nun başka bölgelerindeki Ermenilerin durumlarının da dikkate alınması hususları yer almaktadır. Hazırlanan bu 40 maddelik proje ile ayrı bir memorandum 11 Mayıs 1895'de İngiltere, Fransa ve Rus Konsolosların Baş Tercümanları tarafından Mâbeyn Başkâtibine takdim edilmiş ve projenin ıslahatlar çerçevesinde uygulanması istenmiştir²⁶. Avrupalı Devletler tarafından hazırlanan 11 Mayıs 1895 tarihli projeden sonra Avrupalı Devletler, Vilâyât-ı Sitte'de ıslahatların biran önce biran önce icra edilmesi yönünde baskıları arttırmışlardır. Bunun üzerine ıslahatların icrası için çalışmalara hız verilmiş, Ekim 1895'de Babiâli tarafından Anadolu'da bulunan Erzurum, Van, Diyarbakır, Bitlis, Mamuratü'l Aziz, Sivas Vilayetlerinde yani Vilâyât-ı Sitte'de icra olunacak ıslahatlar için 16 bölümden oluşan 32 maddelik bir layiha hazırlanmıştır²⁷. Hazırlanan layiha 18 Ekim 1895 gecesi Sultan II. Abdülhamid

²³ Hangi ülkelerin büyükelçilerinin toplantıya katıldığı ve projeyi kabul ettikleri belirtilmemiştir. Bkz; TNA., F.O. 424/140, No. 17, Earl Granville'den The Earl of Dufferin'e, 5 Nisan 1883, s. 13-15.

²⁴ TNA., F.O. 881/7243X, Memorandum Et Project de Réformes, s. 2-16; TNA., F.O. 78/4629, No. 1, Sir P. Currie'den Earl of Kimberley'e, 18 Nisan 1895; s. 1-16; TNA., F.O. 424/182, No. 182, Sir P. Currie'den Earl of Kimberley'e, 11 Mayıs 1895, s.243-258; BOA., Y.EE., 95/2, 23 Zilkade 1312/ 18 Mayıs 1895; Esat Uras, *Taribte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1976, s. 307-327 (Bkz. Ek 3)

²⁵ TNA., F.O. 424/182, No. 86, Sir P. Currie'den Earl of Kimberley'e, 18 Nisan 1895, s.106.

²⁶ TNA., F.O. 424/182, No. 166, Sir P. Currie'den Earl of Kimberley'e, 11 Mayıs 1895, s. 213.

²⁷ 20 Ekim 1895 tarihli Vilâyât-ı Sitte Islahat Layihası'nda; vali, mutasarrıf kaymakam ve muavinlerinin görevlendirilmeleri, görevlendirilecek Müslüman ve Hıristiyan memurların oranı, sancak ve kaza meclisleri ve nahiyelerin teşkili, adli hususlar, polis ve

tarafından tasdik edilmiştir²⁸. Padişah tarafından tasdik edilen ıslahat layihası 20 Ekim 1895'de şifahi bir nota ile İngiltere, Fransa ve Rusya Büyükelçilerine bildirilmiştir²⁹. Islahat layihasının bir sureti de 23 Ekim 1895'de vilayetlere gönderilmiştir³⁰. Islahat layihasının büyükelçilere bildirilmesinden iki gün sonra yani 24 Ekim 1895'de İngiliz Büyükelçi Currie, Fransız Büyükelçi Cambon ile Rus Büyükelçi Nelidoff Babıâli'ye ortak bir nota vermişler ve verdikleri bu nota ile memnuniyetlerini bildirmişlerdir³¹. Osmanlı Devleti esasen bu programın uygulanmasının kendisi açısından ne gibi sakıncalar içerdiğinin farkındaydı. Bunlar birlikte baskılara daha fazla dayanamayacak ve bu tarihten sonra Vilâyat-ı Sitte'de ıslahatının icrası için çalışmalar resmen başlamış³² olacaktır.

Sonuç

İngiltere, diğer ülkelerle olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin pek çok yerinde açmış olduğu konsolosluklar marifetiyle kurmuş olduğu siyasi, idari, iktisadi ilişkilerine yön vermiştir. İngiltere Hükümeti, çıkarları doğrultusunda hangi bölge üzerinde etkili olmak istiyorsa konsolosluklardan bölgenin kaderine yön verecek konularda raporlar yazmalarını istemiştir. Örneğin İngiltere'nin Bağdat Vilayeti'ne ait konsolosluk defterlerine baktığımızda daha çok iktisadi konulara önem verdiklerini, Vilâyat-ı Sitte'deki konsolosların konsolosluk defterlerine baktığımızda ise konunun daha çok Ermeni-Türk, Ermeni-Kürt ilişkilerine, güvenlik zafiyetine odaklanıldığını görüyoruz. İngiltere bir yandan konsolosların görev yaptıkları bölgelerle ilgili pek çok konuda istediği bilgiyi tüm ayrıntılarıyla konsolosları tarafından elde ederken bir yandan da belirledikleri politikaları konsolosları vasıtasıyla icra etmiştir. Osmanlı millet sisteminin bozulduğu ve Osmanlı toplumunun dağılmaya başladığı 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde

jandarma alımları ve oranları, köy bekçilerinin görevlendirilmesi, hapisane ve tahkikat-ı evveliye heyetleri, aşiretler ve Kürtlerin teftişi, Hamidiye Süvari Alayları, emlak senetlerinin kontrolüne dair ayrıntılı hükümler yer almaktadır. Bkz; BOA., Y.EE., 97/55, 1 Cemaziyelevvel 1313/ 20 Ekim 1895; BOA., Y.PRK.BŞK., 43/58, 28 Rebiülahir 1313/ 18 Ekim 1895; TNA., F.O. 424/184, No. 197/3, Sir P. Currie'den Marquess of Salisbury'ye, 22 Ekim 1895, s. 131-134 (Bkz. Ek 4)

²⁸ TNA., F.O. 424/184, No. 466/2, Yardımcı Konsolos Hampson'dan Konsolos Cumberbatch'a, 22 Ekim 1895, s. 256.

²⁹ BOA., Y.EE., 97/55, 1 Cemaziyelevvel 1313/ 20 Ekim 1895; BOA., Y.PRK.BŞK., 43/58, 28 Rebiülahir 1313/ 18 Ekim 1895; TNA., F.O. 424/184, No. 197/3, Sir P. Currie'den Marquess of Salisbury'ye, 22 Ekim 1895, s. 131-134.

³⁰ BOA., BEO., 697/52210, 11 Teşrin-i Evvel 1311/ 23 Ekim 1895.

³¹ TNA., F.O. 424/184, No. 197/4, Sir P. Currie'den Marquess of Salisbury'ye, 22 Ekim 1895, s. 135-136.

³² TNA., F.O. 424/184, No. 264*, Mr. Herbert'ten Salisbury Markisine, 3 Kasım 1895, s. 157*; TNA., F.O. 424/4629, No. 591, Mr. Herbert'ten Salisbury Markisine, 3 Kasım 1895.

görev yapan konsolosların yoğun olarak ilgilendikleri asıl meselenin ülkede yaşayan özellikle Gayrimüslim unsurların durumları olmuştur. Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı yönetimi üzerinde baskı korumanın en müessir yolu olarak muhtelif unsurların hakları bahanesi ile mütemadiyen bir takım taleplerde bulunan İngiltere'nin 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra imzalanan Berlin Antlaşması'nda (61.madde) kabul ettirilen Ermenilerin meskûn oldukları yerlerde ıslahat yapılması kararının uygulanmasına özel bir önem verdiğini görmekteyiz. İngiltere'nin Anadolu Genel Konsolosluğu ve Erzurum Konsolosluğu'nca bu konuda hazırlanan raporlar, İngiliz-Osmanlı ilişkilerinin/politikalarının belirlenmesi itibariyle önemli olduğu gibi İngiltere ile birlikte Rusya ve Fransa'nın Vilâyet-i Sitte Islahatı hakkındaki politikalarını yönlendirmesi açısından önemli görülmektedir.

İngiltere'nin Anadolu Genel Konsolosu Yarbay Charles William Wilson'ın Ermenilerin sakin olduğu yerlerin ıslahına yönelik hazırlamış olduğu 11 Ağustos 1881 tarihli raporu, İngiltere, Fransa ve Rusya Devletleri'nin hazırlamış oldukları 11 Mayıs 1895 tarihli 40 maddelik Islahat Projesi'nin temelini oluşturması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Wilson'un 23 maddeden oluşan "Ermenilerin Yaşadığı Bölgeler İçin Anayasa Önerisi" başlıklı raporda bölgenin ıslahına yönelik idari, adli, hukuki, siyasi, iktisadi ve sosyal yapıda yapılması istenen ıslahat önerileri yer almaktadır.

Bu rapor yeterli görülmemiş olacak ki Genel Konsolos Wilson'ın isteği ile Erzurum Konsolosu Henry Trotter ile birlikte 21 Ağustos 1881 tarihli yeni bir rapor hazırlamışlar ve 23 Ağustos 1881'de Büyükelçi Dufferin'e sunmuşlardır. Bu raporun, içerik itibariyle Genel Konsolos Wilson'ın tek başına hazırlamış olduğu ıslahat raporu ile esasen aynı olmakla birlikte daha diplomatik bir dil kullanıldığı göze çarpmaktadır.

İngiltere, Berlin Antlaşması'ndan hemen sonra Anadolu'da Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde siyasi, idari, iktisadi, adli ve sosyal hemen her alanda ıslahat yapılması hususunda harekete geçmiş ve İngiltere'nin Anadolu'daki konsolosları tarafından raporlar hazırlanmıştır. Bu raporlar Ağustos 1881 tarihinde hazırlanmışsa da İngiltere ile birlikte Fransa ve Rusya'nın Berlin Antlaşması'nda yer alan karara rağmen bu karar doğrultusunda ortak bir ıslahat programı ortaya koymaları hemen mümkün olmamış, 14 yıllık bir zaman geçtikten sonra 1895 tarihinde mutabık kaldıkları bir ıslahat programını kabul etmişlerdir. Bu kadar süre gecikmenin, Rusya ve Fransa'nın çekincelerinin muhtelif sebepleri vardır. Her şeye rağmen 1895'te kabul edilen ıslahat programına bakılırsa içerik itibariyle burada ele almış olduğumuz İngiltere'nin Anadolu'da görevli iki konsolosu tarafından hazırlanan raporların esas alındığı görülmektedir. Bu da ıslahat konusunda gecikmeli de olsa İngiltere'nin belirlediği politikanın (zımnen de olsa) kabul edildiğini göstermektedir. Bu gelişmelerden sonra İngiltere, Rusya ve Fransa 17 Mayıs 1895'de ıslahat programını içeren raporu, icrası talebiyle Osmanlı Devleti'ne vermişlerdir. Söz

konusu ıslahatların yapılması-yapılamaması, sakıncaları ve Osmanlı Devleti'nin çekinceleri ayrı hususlar olmakla birlikte kendisine verilen ıslahat layihasını kabul etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, 20 Ekim 1895 tarihli Vilâyat-ı Sitte Islahat Layihası'nı yayınlamıştır. Osmanlı Devleti'nce uygulamaya sokulan bu layihanın da içerik itibariyle İngiliz konsoloslarınca hazırlanan ilk layihalar ile örtüştüğü görülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babıâli Evrak Odası Evrakı (BEO)

697/52210

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)

95/2; 95/20; 95/22; 97/55; 41/149.

Yıldız Parakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)

43/58

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)

265/83.

The National Archives-İngiliz Milli Arşivi (TNA)

Foreign Office (F.O.)

78/3284, No. 24/1, No. 765.

195/1363, No. 24, No. 24/1, No. 25, No. 25/1.

424/91, No. 130.

424/107, No. 194.

424/123, No. 6, No. 75, No. 104/1, No. 104/2, No. 105/1, No. 105/2, No. 113, No. 118, No. 126.

424/140, No. 17.

424/143, No.22.

424/172, No.102.

424/182, No. 86, No. 166, No. 182.

424/184, No. 264*; 197/3; 197/4; 466/2

424/4629, No. 591

881/3793, No.1.

881/5396, No.22.

881/7243X.

Gazeteler

The Edinburgh Gazette, 18 April 1879, Issue:8992.

The London Gazette, 17 June 1879, Issue:24734.

Birinci El Kaynaklar

Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1880,
Compiled by Edward Hertslet, C.B., Fifty-third Publication, London.

Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1883,
Compiled by Edward Hertslet, C.B., Fifty Sixth Publication, London.

Resmi Yayınlar

Salnâme-i Cebel-i Lübnan, H. 1305, Mutasarrifiyet Matbaası.

Düstur, 1. Tertip, C. II.

Muâbedât Mecmûası, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları), T.C.
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2000.

Kitaplar

ŞİMŞİR, Bilal, *Osmanlı Ermenileri*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2011.

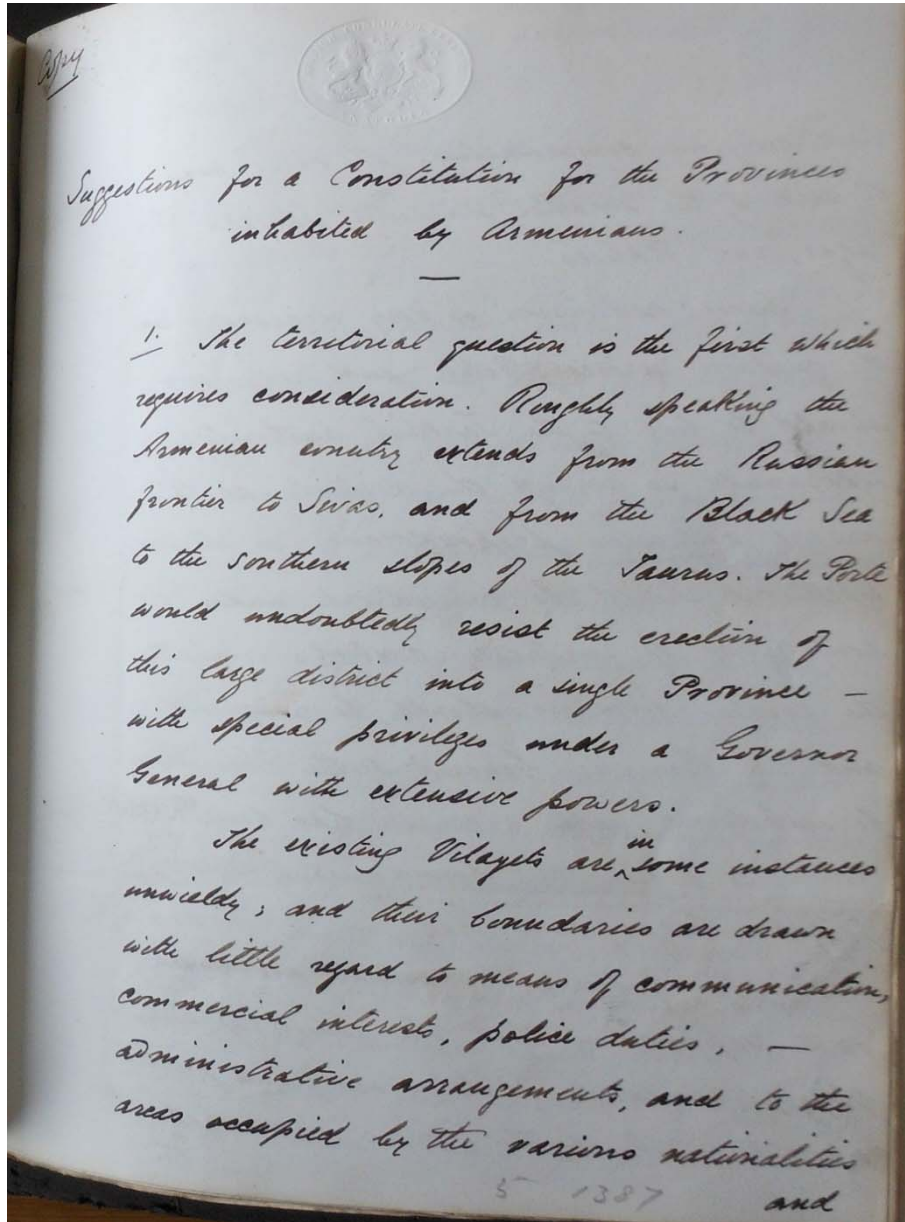
ŞAŞMAZ, Musa, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*,
Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

URAS, Esat, *Tarihçe Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1976.

WATSON, C. M., *The Life of Major-General Sir Charles William Wilson*, Edinburgh
Press, London 1909.

Ekler

Ek 1- İngiltere'nin Anadolu Genel Konsolosu Charles William Wilson'un 11 Ağustos 1881 Tarihli Projesi

for Public Instruction. Each Community to be free to conduct its instruction in its own way; and to create such educational establishments as it may deem necessary.

23. The Communities alluded to under that title are; Sunni Turks; Kizilbash Turks; Sunni Kurds; Kizilbash Kurds; Circassians; Apschians; Gregorian Armenians; Roman Catholic Armenians; Protestant Armenians; Greeks; Nestorians; Chaldeans; Yezidis; and Arabs.

Communities not exceeding five hundred in number should not be entitled to a seat on the Administrative Councils of the Cafas, or upon any of the Courts of Justice. When however a member of such small community has a case before the Court, or is himself tried in a Court of first Instance, a member of the said Community is to be added to the Court, when the case is before the High Court of Justice, a member and Judge are to be added.

Sd) C. W. Wilson
Lt. Col.
H. His Consul General
in Anatolia
August 11th 1881.

(TNA., F.O. 195/1363, No. 24/1, Yarbay Sir C. Wilson'dan The Earl of Dufferin'e, 11 Ağustos 1881)

Ek 2- İngiltere'nin Anadolu Genel Konsolosu Charles W. Wilson ve Erzurum Konsolosu Henry Trotter'in 23 Ağustos 1881 Tarihli Projeleri

Memorandum on reforms which should be introduced in the country inhabited by Armenians.

1. We think that it is both desirable and practicable to introduce the under-mentioned reforms into the country inhabited by Armenians.
2. Roughly speaking that country embraces the Erzurum, Van, Bitlis, Hakkıari, Kharput, Dersim, and Diarbekr Vilayets, excluding perhaps from the last the Malatıa Sanjak. The Sivas, Kara Hissar, and Tocat Sanjaks of the Sivas Vilayet; the Marash Sanjak of the Aleppo Vilayet; and part of the Sis Sanjak of the Adana Vilayet.
3. Two Commissioners should be appointed with the approval of the Powers, for at least three years to superintend the introduction of reforms. They should have full executive powers including permission, under certain restrictions, to dismiss corrupt and incapable officials up to, and including, Mutessarrıfs. One Commissioner might have jurisdiction over the Erzurum, Van, Bitlis, and Hakkıari Vilayets; the other over the remaining portion of the district alluded to above.
4. The country should be divided, as at present

thoroughly acquainted with them. He should have under his orders competent assistants, also furnished with magisterial powers, one of whom should invariably accompany every large tribe during its annual migrations. Inducements might also be offered by the Government with a view to encourage the Nomads gradually to settle down.

With regard to the raids on the Turco-Persian frontier, it is desirable that a Convention be arranged between the two Governments which shall put a stop to the disorder and irregularities that so frequently occur.

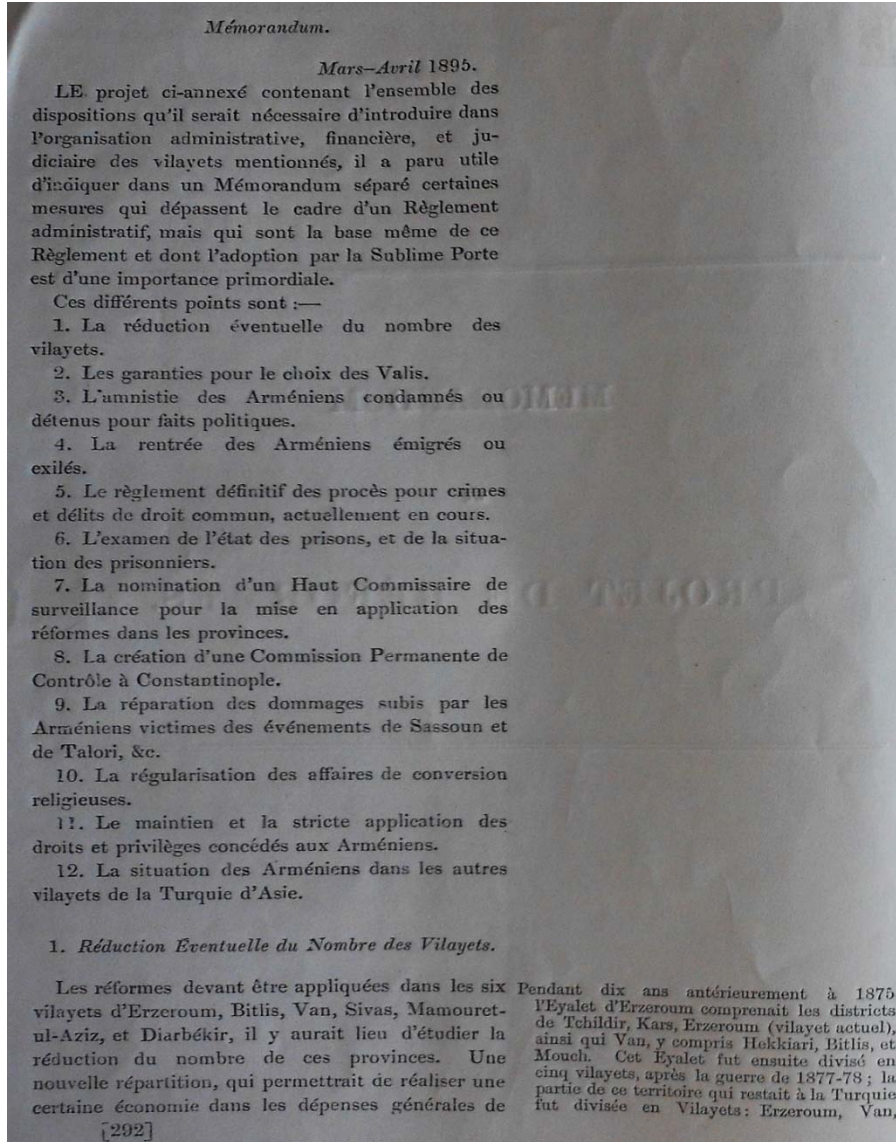
15. The Communities which should be considered as such in any new arrangements are: Sunni Turks; Kizilbash Turks; Sunni Kurds; Kizilbash Kurds; Circassians; Abochians; Gregorian Armenians; Roman Catholic Armenians; Protestant Armenians; Greeks; Nestorians; Chaldeans; Jacobites; Syriac Catholics; Yezidis, and Arabs.

C. Wilson M.A.
 H. M. Consul General
 in Anatolia.

Henry Trotter Major
 H. M. Consul for Kurdistan.

(TNA., F.O. 195/1363, No. 25/1, Yarbay Sir C. Wilson ve Binbaşı Trotter'dan The Earl of Dufferin'e, 23 Ağustos 1881)

Ek 3- 11 Mayıs 1895 tarihli İngiltere, Fransa ve Rusya Devletleri'nin hazırlamış olduğu 40 maddelik Islahat Projesi

dans tous les cazas, y compris le chef-lieu du vilayet et les chefs-lieux des sandjaks ou sa présence sera reconnue nécessaire. Elle connaîtra, en appel, des décisions des Juges de Paix en matière de délit et sans appel, des crimes ainsi que des délits entraînant une peine de plus de 500 piastres d'amende et plus de trois mois de prison.

Les sentences rendues par la Cour d'Assises en matière de crime ne sont susceptibles que du recours en cassation.

Art. 38. En arrivant au caza le Président de la Cour d'Assises se fera remettre par le Juge d'Instruction un État des causes instruites susceptibles de lui être déférées immédiatement, et un État des causes en cours d'instruction. S'il constate au sujet de ces dernières quelques irrégularités ou des lenteurs non-motivées, il adressera immédiatement un Rapport au Ministère de la Justice.

A son arrivée au caza, comme à son départ, la Cour d'Assises visitera les prisons, s'enquerra de la situation des prisonniers, et vérifiera les écrous.

Art. 39. La Cour Supérieure du Vilayet est composée d'un Président et d'un nombre de membres suffisant pour connaître des affaires civiles qui lui sont dévolues, et pour fournir des Présidents aux Cours d'Assises ambulantes.

Elle fonctionne en matière civile, comme Cour d'Appel, et en matière criminelle comme Cour d'Assises. Elle est régulièrement constituée dès qu'elle réunit deux membres et un Président. Elle comprend en outre un Procureur-Général et un nombre suffisant de Substituts.

Art. 40. Les décisions des Juges de Paix, et les Jugements des Tribunaux de tout ordre seront libellés en langue Turque. Le texte Turc sera suivant les localités et les parties en cause, accompagné d'une traduction en langue Arménienne.

Aristarchi, Vol. v, p. 56, Art. 26.

